Kompetensiyaviy yondashuv asosida ta’limni tashkil etishda xorijiy tajriba va uning O‘zbekistonga tatbiq etish imkoniyatlari

Nasrullayeva Sohiba Sharofovna

Buxoro innovatsiyalar universiteti

2-kurs magistranti

Annotatsiya. Bu maqolada kompetensiyaviy yondashuv asosida ta’limni tashkil etishda rivojlangan davlatlarning tajribasi qiyosiy tahlil qilingan va uning O‘zbekistonga tatbiq etish imkoniyatlari asoslangan. Tadqiqotda AQSh (P21 modeli, Common Core, STEM/STEAM), Buyuk Britaniya (National Curriculum), Finlyandiya (hodisaga asoslangan o‘qitish), Germaniya (Bildungsstandards, dual tizim), Yaponiya (“ikiru chikara” konsepsiyasi), Janubiy Koreya (ijodiy konvergentsiya), Singapur (21CC framework) ta’lim tajribasi o‘rganilgan. OECD PISA, TIMSS va PIRLS kabi xalqaro baholash tizimlarining kompetensiyaviy ta’limdagi o‘rni aniqlangan. Tadqiqotimiz natijalari asosida O‘zbekistonda kompetensiyaviy yondashuvni joriy etish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Xulosada xorijiy tajribani nusxa ko‘chirish emas, balki milliy-ma’naviy qadriyatlar bilan birlashtirgan holda ijodiy qayta ishlash zarurligi asoslangan.

Kalit so‘zlar: kompetensiyaviy yondashuv, xorijiy tajriba, qiyosiy pedagogika, STEM/STEAM, Bildungsstandards, ikiru chikara, 21CC, PISA, TIMSS, phenomenon-based learning, dual tizim, milliy moslashtirish, ta’lim islohoti.

Abstract. This article comparatively analyzes the experience of developed countries in organizing education based on the competency-based approach and substantiates the possibilities of its application to Uzbekistan. The study examines the educational experience of the USA (P21 model, Common Core, STEM/STEAM), the United Kingdom (National Curriculum), Finland (phenomenon-based learning), Germany (Bildungsstandards, dual system), Japan (the “ikiru chikara” concept), South Korea (creative convergence), and Singapore (21CC framework). The role of international assessment systems such as OECD PISA, TIMSS, and PIRLS in competency-based education is identified. Based on the research results, practical recommendations have been developed for implementing the competency-based approach in Uzbekistan. The conclusion substantiates that foreign experience should not be copied but creatively adapted in combination with national spiritual and moral values.

Keywords: competency-based approach, foreign experience, comparative pedagogy, STEM/STEAM, Bildungsstandards, ikiru chikara, 21CC, PISA, TIMSS, phenomenon-based learning, dual system, national adaptation, educational reform.

Zamonaviy ta’lim tizimini takomillashtirishda jahon ta’lim amaliyotining ilg‘or tajribasini o‘rganish va undan milliy ta’lim tizimiga moslashtirilgan holda foydalanish katta amaliy ahamiyatga ega. Kompetensiyaviy yondashuv masalasi bo‘yicha xorijiy davlatlarning boy va rang-barang tajribasi O‘zbekiston ta’lim tizimi uchun nafaqat nazariy qiziqish, balki amaliy qo‘llanma ahamiyatiga ham ega. Rivojlangan davlatlar o‘z ta’lim tizimlarini kompetensiyaviy yondashuv asosida qayta qurishda o‘nlab yillar davomida ulkan tajriba to‘plagan.

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini tubdan isloh qilish jarayoni kompetensiyaviy yondashuvni joriy etishni asosiy yo‘nalish sifatida belgilagan. 2020-yilgi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun, 2019-yilgi PF-5712 va PF-5847 Farmonlari, 2023-yilgi “O‘zbekiston–2030” strategiyasi shu maqsadga yo‘naltirilgan. Biroq xalqaro tajribani milliy kontekstga ijodiy moslashtirishning konkret yo‘llari yetarli

darajada o‘rganilmagan. Tadqiqotimizning maqsadi rivojlangan davlatlarning kompetensiyaviy ta’lim tajribasini qiyosiy tahlil qilish va uning O‘zbekistonga tatbiq etish imkoniyatlarini asoslashdan iborat.

Adabiyotlar tahlili

Qiyosiy pedagogika masalalari jahon ta’lim fanida keng o‘rganilgan. P. Sahlberg Finlyandiya ta’lim tizimining o‘ziga xos xususiyatlarini tadqiq etib, uning xalqaro tajriba sifatidagi ahamiyatini asoslagan. M. Fullan ta’lim islohotlarining metodologik asoslarini ishlab chiqqan. J. Hattie ta’lim samaradorligiga ta’sir ko‘rsatuvchi omillarni 800 dan ortiq meta-tahlillar asosida aniqlagan. R.W. Bybee STEM ta’lim yo‘nalishini nazariy jihatdan asoslagan, G. Yakman esa STEAM modelini ishlab chiqqan. Tan, Choo, Kang va Liem (2017) Singapur va Sharqiy Osiyo mamlakatlarining XXI asr kompetensiyalari masalalarini o‘rgangan.

Xalqaro tashkilotlar hujjatlari qiyosiy tadqiqotlarning asosiy manbasi hisoblanadi. OECDning “Ta’lim 2030” loyihasi, PISA 2022 natijalari hisoboti, Jahon Banki tadqiqotlari, YuNESKOning “Ta’lim 2030” ramka hujjati va Yevropa Ittifoqining “Umrbod ta’lim uchun kalit kompetensiyalar” tavsiyanomasi jahon ta’limining kompetensiyaviy tendensiyalarini yaxlit tasavvur qilish imkonini beradi. O‘zbekiston olimlari orasida N.A. Muslimov, U.I. Inoyatov, R.J. Ishmuhamedov, Sh. Sharipov, D.I. Ro‘ziyeva xorijiy tajribani milliy ta’limga moslashtirish masalalarini tadqiq etgan. Biroq, kompetensiyaviy yondashuv bo‘yicha turli davlatlar tajribasini yaxlit qiyosiy tahlil qilib, uni O‘zbekistonga tatbiq etish imkoniyatlarini konkret asoslovchi tadqiqotlar hali yetarli emas.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotimizda qiyosiy-pedagogik tahlil metodologiyasi qo‘llanildi. Asosiy metodlar sifatida qiyosiy tahlil, tipologik tasniflash, dedutsiya, indutsiya, tizimli yondashuv, hujjatlarni o‘rganish va sifatli meta-tahlil usullaridan foydalandik. Tahlilga sakkiz davlatning ta’lim tizimi jalb qilindi: AQSh, Buyuk Britaniya, Finlyandiya, Germaniya, Yaponiya, Janubiy Koreya, Singapur va qiyos uchun O‘zbekiston. Har bir mamlakat bo‘yicha rasmiy hujjatlar, ta’lim standartlari, ilmiy adabiyotlar va xalqaro tashkilotlar hisobotlari o‘rganildi. Tanlash mezoni sifatida PISA reytingida yuqori o‘rin egallash, kompetensiyaviy ta’limni keng joriy etganlik va modeli noyobligi olindi.

Tadqiqot natijalari va muhokama

AQShda kompetensiyaviy yondashuv XX asrning o‘rtalaridan boshlab faol rivojlanib keldi va bu mamlakat zamonaviy kompetensiyaviy ta’limning vatani hisoblanadi. 2001-yilgi “Hech bir bolani orqada qoldirma” qonuni, 2010-yilda 45 shtat tomonidan qabul qilingan “Umumiy o‘zak standartlari” va P21 tashkilotining 4K modeli (kritik tafakkur, kommunikatsiya, kooperatsiya, kreativlik) jahon pedagogik hamjamiyati tomonidan qabul qilingan tayanch orientirdir. STEM va STEAM ta’lim yo‘nalishlari ham AQSh tajribasining global tendensiyasi hisoblanadi.

Buyuk Britaniya o‘ziga xos tajribaga ega. 1997-yildan boshlab “Milliy malaka doirasi”, 2004-yildagi “Har bir bolaga ahamiyat berish” dasturi va Angliyaning “Milliy o‘quv dasturi” har bir fan bo‘yicha aniq kalit kompetensiyalarni belgilab berdi. BTEC kasbiy ta’lim dasturlari jahon miqyosida tan olingan model sifatida qo‘llaniladi. Shotlandiyaning “Ta’lim uchun Mukammallik O‘quv Dasturi” 3–18 yoshdagi o‘quvchilarda to‘rt asosiy qobiliyatni — muvaffaqiyatli o‘quvchilar, ishonchli shaxslar, mas’uliyatli fuqarolar va samarali hissadorlar — shakllantirishga yo‘naltirilgan.

Finlyandiya ta’lim tizimi xalqaro PISA baholashlarida yuqori natijalarga erishib kelayotganligi bilan jahon e’tiborini o‘ziga tortdi. 2014-yilgi “Milliy o‘zak o‘quv dasturi” yettita transverzal kompetensiyani — o‘ylash va o‘rganishni o‘rganish, madaniy savodxonlik, o‘zini parvarish qilish, ko‘p

tilli savodxonlik, AKT kompetensiyasi, mehnat hayoti va tadbirkorlik, barqaror kelajak — belgilab berdi. Finlyandiya ta'limining o'ziga xos xususiyati "hodisaga asoslangan o'qitish" (phenomenon-based learning) bo'lib, bu yondashuv real hayotiy hodisalarni bir qancha fanlar asosida birgalikda o'rganishga asoslanadi.

Germaniya PISA 2000 baholashidagi noqulay natijalardan so'ng ta'lim tizimini tubdan isloh qildi. 2003–2004-yillarda ishlab chiqilgan Bildungsstandards hujjati matematika, nemis tili, xorijiy tillar va tabiiy fanlar bo'yicha aniq kompetensiyalarni belgilab berdi. Germaniyaning mashhur dual tizim kasbiy ta'limi nazariy ta'limni ish joyidagi amaliyot bilan birlashtirish orqali kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishning jahon miqyosida tan olingan modelidir. F. Weinertning kompetensiya nazariyasi nemis pedagogikasida keng tarqalgan bo'lib, u kompetensiyani kognitiv qobiliyatlar, ko'nikmalar, motivatsion va ijtimoiy komponentlarning birligi sifatida ta'riflagan.

Yaponiyaning kompetensiyaviy ta'limi Sharq falsafasi va zamonaviy pedagogikaning o'ziga xos uyg'unligini ifoda etadi. 1996-yilda ilgari surilgan "Yashash kuchi" (ikiru chikara) konsepsiyasi uchta asosiy qobiliyatni — mustaqil o'rganish va fikrlash, sog'liq va jismoniy kuch, boshqalar bilan hamkorlikda yashash hissiyoti — birlashtiradi. Yaponiya maktab ta'limidagi "sogo" (birlashtirilgan o'rganish) darslari o'quvchilarga turli fanlar bilimlarini birlashtirish va loyihalar ishlab chiqish imkonini beradi.

Janubiy Koreya 2015-yilgi Milliy o'quv dasturi asosida "ijodiy konvergentsiyaga ega inson" konsepsiyasini ilgari surdi — turli sohalardagi bilim va texnologiyalarni birlashtirib, yangi qiymat yaratishga qodir zamonaviy shaxsni tarbiyalash. Dasturda oltita tayanch kompetensiya belgilangan: o'z-o'zini boshqarish, bilim va axborot bilan ishlash, ijodiy va innovatsion fikrlash, estetik-emotsional kompetensiya, kommunikatsiya va jamoada ishlash. "Ozod semestr" tizimi o'rta maktab o'quvchilariga bir semestr davomida baholash bosimisiz kompetensiyalarini rivojlantirish va kasbiy yo'nalishni tanlash imkonini beradi.

Singapur xalqaro baholashlarda doimiy eng yuqori natijalarga erishib kelayotganligi bilan mashhur. "Ta'limning Istalgan Natijalari" va "XXI asr kompetensiyalari" (21CC) modeli uchta yo'nalishdan iborat: ijtimoiy-emotsional kompetensiyalar, fuqarolik savodxonligi va fanlararo ko'nikmalar, hamda tanqidiy va ijodiy tafakkur. Singapurning "Teach Less, Learn More" (kamroq o'qit, ko'proq o'rgan) pedagogik falsafasi o'qituvchilarning an'anaviy rolini kamaytirib, o'quvchilarning faol va mustaqil faoliyatini kengaytirishga yo'naltirilgan.

OECD tomonidan 2000-yildan boshlab har uch yilda o'tkaziladigan PISA dasturi kompetensiyaviy yondashuvning xalqaro baholash tizimi sifatida tan olinadi. PISA 15 yoshli o'quvchilarning o'qish, matematik va tabiiy-fan savodxonligini baholashda real hayotiy vaziyatlarda bilimlarni qo'llash kompetensiyasini o'lchaydi. PISA 2018 ko'rgazmasida birinchi marta "global kompetensiya" konsepsiyasi baholandi. TIMSS va PIRLS baholashlari ham kompetensiyaviy asosda ishlab chiqilgan. O'zbekiston 2021-yildan boshlab bu baholashlarda ishtirok etishni boshlagan, bu milliy ta'limning xalqaro standartlarga intilishining muhim bosqichi hisoblanadi.

Xorijiy tajribani qiyosiy tahlil qilish natijasida besh asosiy umumiy tamoyil aniqlandi. Birinchidan, shaxsga yo'naltirilganlik — har bir mamlakat ta'lim tizimi o'quvchi shaxsini markazga qo'yadi. Ikkinchidan, faoliyatga asoslanganlik — bilimlar real vaziyatlarda qo'llaniladigan vosita sifatida qaraladi. Uchinchidan, natijaga yo'naltirilganlik — ta'lim maqsadlari aniq kompetensiyalar ko'rinishida belgilanadi. To'rtinchidan, integrativ xarakter — fanlararo bog'liqliklar kuchaytiriladi. Beshinchidan, o'qituvchi kompetentligiga yuqori talablar — barcha rivojlangan ta'lim tizimlarida pedagoglar malakasini oshirish ustuvor vazifa hisoblanadi.

O‘zbekiston uchun xorijiy tajribadan konkret imkoniyatlar quyidagicha aniqlandi. AQShning P21 modelidan 4K kompetensiyalarini (kritik tafakkur, kreativlik, kommunikatsiya, kooperatsiya) milliy ta’lim standartlariga singdirish mumkin. Finlyandiyaning hodisaga asoslangan o‘qitish yondashuvi fanlararo loyihalar orqali joriy etilishi maqsadga muvofiq. Germaniyaning dual tizimi kasb-hunar ta’limini zamonaviylashtirish uchun namuna bo‘la oladi. Yaponiyaning “ikiru chikara” konsepsiyasi milliy-ma’naviy qadriyatlar bilan uyg‘unlikda shaxs rivojlanishi masalasida yo‘nalish beradi. Singapurning 21CC modeli ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarni ta’lim mazmuniga joriy etishga yordam beradi.

Shunga qaramay, xorijiy tajribani ko‘r-ko‘rona qabul qilish maqsadga muvofiq emas. Har bir ilg‘or model ma’lum milliy-madaniy kontekst, iqtisodiy imkoniyatlar va pedagogik an’analar asosida shakllangan. Buxoro, Samarqand, Toshkent va boshqa hududlarning o‘ziga xos pedagogik tajribasi, Forobiy, Ibn Sino, Navoiy kabi buyuk ajdodlarimizning merosi, milliy mahalla an’analari — bularni hisobga olgan holda xorijiy tajribani ijodiy moslashtirish zarur. Milliy-ma’naviy qadriyatlar bilan xalqaro kompetensiyaviy ta’lim metodologiyasining organik uyg‘unligi O‘zbekistonning o‘ziga xos milliy modelini shakllantirishga asos bo‘ladi.

Amaliy tavsiyalar

Tadqiqotimiz natijalari asosida O‘zbekiston ta’lim tizimi uchun bir qator amaliy tavsiyalarni ishlab chiqdik. Birinchidan, Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligiga xorijiy ilg‘or tajribani o‘rganish va milliy ta’limga moslashtirish bo‘yicha maxsus ishchi guruh tashkil etish, Finlyandiyaning hodisaga asoslangan o‘qitish modelini pilot maktablarda sinovdan o‘tkazish va AQSh P21 modelidagi 4K kompetensiyalarini davlat ta’lim standartlariga izchil kiritishni taklif qilamiz. Ikkinchidan, Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligiga Germaniyaning dual tizimi va Singapur NIE tajribasi asosida bo‘lajak pedagoglarni tayyorlashni zamonaviylashtirish zarur.

Uchinchidan, ta’lim muassasalari rahbariyatiga chet el tajribasidagi STEAM loyihalari va 4K model elementlarini amaliyotga joriy etish, Yaponiyaning “sogo” darslari namunasida integrativ fanlararo loyihalar tashkil etish lozim. To‘rtinchidan, o‘qituvchilarga Singapurning “Teach Less, Learn More” falsafasi asosida o‘z pedagogik yondashuvlarini qayta ko‘rib chiqish, interfaol metodlarni tizimli qo‘llash hamda raqamli ta’lim resurslaridan faol foydalanishni tavsiya qilamiz. Beshinchidan, PISA, TIMSS, PIRLS kabi xalqaro baholashlarda muntazam ishtirok etish va olingan natijalarni milliy ta’limni yaxshilash asosi sifatida qo‘llashni tavsiya qilamiz.

Xulosa

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, rivojlangan davlatlarning kompetensiyaviy ta’lim tajribasi jahon ta’limining umumiy metodologik paradigmasi sifatida shakllangan, biroq har bir mamlakat o‘zining milliy xususiyatlariga mos o‘ziga xos modelni yaratgan. AQSh, Buyuk Britaniya, Finlyandiya, Germaniya, Yaponiya, Janubiy Koreya va Singapur tajribalarining qiyosiy tahlili shaxsga yo‘naltirilganlik, faoliyatga asoslanganlik, natijaga yo‘naltirilganlik, integrativ xarakter va o‘qituvchi kompetentligiga yuqori talablar qo‘yish kabi asosiy umumiy tamoyillarni aniqlash imkonini berdi.

O‘zbekiston ta’lim tizimining zamonaviy rivojlanishi jahon tendensiyalariga muvofiq kechmoqda. Xorijiy ilg‘or tajribalarni tanqidiy tahlil qilib, ulardan ijodiy foydalanish orqali milliy o‘ziga xoslikka ega, xalqaro standartlarga mos, raqobatbardosh kompetensiyaviy ta’lim tizimini yaratish O‘zbekiston pedagogika fanining dolzarb vazifasi hisoblanadi. Bunda xorijiy modellarni nusxa ko‘chirish emas, balki milliy-ma’naviy qadriyatlarimiz va boy pedagogik an’analarimiz bilan birlashtirgan holda ijodiy qayta ishlash yondashuvi maqsadga muvofiqdir. Kelajakda har bir konkret

xorijiy model elementining milliy ta’lim tizimidagi samaradorligini tajriba-sinov orqali o‘rganish istiqbolli tadqiqot yo‘nalishi bo‘lib qolaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Partnership for 21st Century Learning. Framework for 21st Century Learning. — Washington, DC: P21, 2019. — 9 p.

2. Sahlberg P. Finnish Lessons 2.0: What Can the World Learn from Educational Change in Finland? — New York: Teachers College Press, 2015. — 272 p.

3. Finnish National Board of Education. National Core Curriculum for Basic Education 2014. — Helsinki: FNBE, 2016. — 473 p.

4. Kultusministerkonferenz. Bildungsstandards im Fach Deutsch für den Mittleren Schulabschluss. — Bonn: KMK, 2003.

5. Ministry of Education, Culture, Sports, Science and Technology (MEXT). Courses of Study for Elementary and Lower Secondary Schools. — Tokyo: MEXT, 2017.

6. Ministry of Education Singapore. 21st Century Competencies Framework and Desired Outcomes of Education. — Singapore: MOE, 2014. — 7 p.

7. OECD. PISA 2022 Results: Learning During – and From – Disruption. — Paris: OECD Publishing, 2023.

8. OECD. The Future of Education and Skills: Education 2030. — Paris: OECD Publishing, 2018.

9. Tan J.P.-L., Choo S.S., Kang T., Liem G.A.D. Educating for Twenty-First Century Competencies and Future-Ready Learners // Asia Pacific Education Review. — 2017. — Vol. 18. — P. 250–271.

10. Bybee R.W. The Case for STEM Education: Challenges and Opportunities. — Arlington: NSTA Press, 2013. — 130 p.

11. Yakman G. STEAM Education: An Overview of Creating a Model of Integrative Education // Pupils’ Attitudes Towards Technology. — 2008.

12. Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. — London: Routledge, 2009. — 392 p.

13. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To‘rayev A.B. Pedagogning kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. — Toshkent: Niso Poligraf, 2013. — 220 b.

14. Inoyatov U.I., Muslimov N.A. Pedagogik ta’lim sifatini baholash: xorijiy tajriba va kompetensiyaviy yondashuv. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. — 168 b.

15. Ro‘ziyeva D.I. Xorijiy pedagogika nazariyasi va tarixi: qiyosiy tahlil. — Buxoro: Buxoro davlat universiteti nashriyoti, 2021. — 184 b.